

Twee eeuwen geleden was er nog geen sprake van landbouwonderwijs in Nederland. Het is te danken aan de oprichter van de Maatschappij van Weldadigheid, de generaal Johannes Van den Bosch, dat de tweede landbouwschool van Nederland in 1823 werd opgericht bij het gehucht Wateren in de zuidwesthoek van Drenthe.¹ Het werd de basis van het latere dorp Zorgvlied. Zo'n vijfhonderd jongens kregen er een opleiding. In 1859 werd de school opgeheven. Het gebouw kende daarna verschillende andere functies. In dit artikel volgt **Paul Gols** de geschiedenis van het schoolgebouw. Ook beantwoordt hij de vraag of de vier seniorenwoningen, die tegenwoordig op de plek staan van het schoolgebouw, ook daadwerkelijk restanten zijn van het oorspronkelijke gebouw.²

De eerste Landbouwschool van Drenthe

Een geschiedenis van het gebouw

Waarom een landbouwschool en waarom in Wateren?

Met de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid wilde men een oplossing bieden voor de vele burgers die onderaan de maatschappelijke ladder terecht waren gekomen. Deze armlastigen moesten geheel volgens de Verlichtingsfilosofie van die tijd worden omgevormd tot eerbare burgers, die in staat waren om in hun eigen levensonderhoud te voorzien. De Maatschappij van Weldadigheid mikte daarbij op zogenoemde koloniën, waar in de vele, nieuw gebouwde keuterboerderijtjes, het boerenbedrijf kon worden geleerd. Niet alleen armlastige gezinnen waren een maatschappelijk probleem, voor onder andere de vele wezen wilde de Maatschappij eveneens een oplossing bieden.³

Van den Bosch had de opzet van de Maatschappij van tevoren uitgedacht. Op de zoektocht naar een geschikt gebied werden in 1818 de vier Noordelijke provincies van Nederland bezocht. Besloten werd om in de Kop van Overijssel, Drenthe en Friesland veen- en heidegrond aan te kopen. Dat het om veelal arme en nog te ontginnen land ging, zou een voordeel betekenen. Immers, de kolonisten konden de ontginningswerkzaamheden op zich nemen. Fysieke arbeid paste in het ideaal van de heropvoeding. De aangekochte grond liep van de latere kolonie Willemsoord in het zuidwesten tot Veenhuizen in het noordoosten. Het gebied had de potentie om bij de verdere groei van het aantal kolonisten meer grond aan te kopen. Tussen 1819 en 1821 kocht de Maatschappij Wateren. Het ging hierbij om alle zes boerderijen, akkers, weilanden, hooilanden en de waardelen in de marke van Wateren.⁴ Deze aankoop bood de Maatschappij het voordeel, dat het om al eeuwen lang functionerende boerderijen ging met bijbehorende ontgonnen en bemeste landbouw- en weidegrond. Kolonisten zouden in Wateren niet eerst aan de slag moeten om heidegrond geschikt te maken voor de boerenbedrijven, maar konden direct in functionerende bedrijven ervaring opdoen.

De Maatschappij van Weldadigheid wilde haar eigen middenkader opleiden. Daarvoor werd in 1823 in Wateren het Instituut voor Landbouwkundige Opvoeding opgericht. Van den Bosch gaf het Instituut meerdere functies. In zijn ontwerpbrief spreekt hij onder andere over “landbouwend Weeshuis”.⁵ Een deel van de leerlingen zou worden geselecteerd uit de wezen die in Veenhuizen verbleven. De locatie van het Instituut lag ten westen van het boerengehucht Wateren en buiten de es en hooilanden. Een vreemde locatie. Maar Van den Bosch was van mening dat het een vereiste was dat de ligging “tamelijk afgezonderd” zou zijn.⁵ Dat zag niet iedereen zo. In 1836 maakte de ‘landhuishoudkundige’ B.W. Uittewaal van Wickenburgh een voetreis door het noorden van Nederland. In zijn reisverslag meldde hij over de ligging van de landbouwschool “... de plaats is meer dan dwaas gekozen, 2 uur van een kanaal verwijderd en allerslechtste grond van veen en leelijk vaal en dor zand.”⁶ En dan had hij het nog niet eens over de vele waterplassen en de natte stukken heideveld in het gebied.

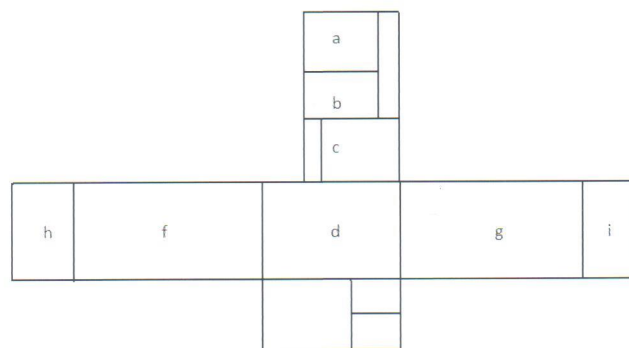
Grondbezit van de Maatschappij van Weldadigheid circa 1850. Foto van deel van kaart in het museum De Koloniehof te Frederiksoord (Ommerschans weggelaten). Zwart omkaderd het buurtschap en de Marke van Wateren. Linker stip is de school, de rechter stip de ligging van het gehucht Wateren

Wateren vóór de komst van de Maatschappij van Weldadigheid (Detail Franse kaarten 1811-1813, H.J. Versfelt; Eelde, 2010)

Het gebouw ten tijde van de Maatschappij van Weldadigheid

Op 11 mei 1823 schreef Van den Bosch een verzoek om toestemming aan de Permanente Commissie van de Maatschappij voor het “Ontwerp van een opvoedingsinstituut”.⁵ De tekst begint met “Dit ontwerp ten doel hebbende om een aantal kinderen op te voeden en een geschikte opleiding te verschaffen, om daar uit in het vervolg Wijkmeesters onder Direkteurs Boekhouders Adjunkt Direkteurs enz. te vormen ...”. Van den Bosch gaf verder een financiële onderbouwing van zijn plan en tekende de plattegrond en de inrichting van het gebouw.

Plattegrond Landbouwkundig Instituut naar schets gemaakt door Van den Bosch in 1823

In de school moesten 74 à 75 jongens worden ondergebracht. Meisjes kwamen niet in aanmerking voor een functie als leidinggevende. De behuizing van de leerlingen en de woning van de instituteur (directeur) moesten tegen elkaar aanliggen, zodat de directeur “ieder ogenblik de vrije toegang tot dezelve open stond.” Blijkbaar moest hij als toezichthouder alles in de gaten kunnen houden.

Van den Bosch duidde ook de functies van de ruimten aan. *“Een gebouw bestaande uit het stuk A ten dienste van den Instituteur met een Hoofdvertrek A, Keuken B en een woonvertrek C met een daar bij behorende Kabinetje of Slaapplaats...”*. De ruimte naast A en B is niet omschreven, maar moet als gang zijn bedoeld. Van den Bosch ging verder: *“hier op volgt het School en Eetzaal D, vervolgens een keuken voor het Instituut met twee vertrekjes voor een meid en knegt”*. D was dus een multifunctionele ruimte waar les werd gegeven en gegeten. Het schoollokaal lijkt niet groot, maar het was immers de bedoeling dat de leerlingen buiten ervaring op zouden doen. De keuken was de grotere ruimte onder D. *“Ter logering van de kinderen zijn twee zalen bestemd F en G, ieder lang 40 voeten (ongeveer 12 meter -PG), en aan de zelve twee kamertjes voor twee ondermeesters of zaalopzichters, verder H, I aangewezen”*. F en G waren de slaapzalen, waarin de jongens in hangmatten zouden slapen. Slapen in hangmatten was niet ongewoon, bij de marine was dat honderd jaar later nog gebruikelijk. Voordeel was dat de hangmatten gemakkelijk verwijderd konden worden, waardoor de ruimten overdag voor andere doeleinden beschikbaar waren. Van den Bosch vermeldt hierover niets. Bij de school moest ook een schuur komen van 18 meter lang met *“aan het einde van eene woning voorzien behoren te worden, voor een arbeider, welkers vrouw tevens met de bewassing en verstelling der kleeding belast kan zijn.”*

Op de overbekende afbeelding op het omslag van dit nummer is de middenbouw met de keuken smaller dat het ontwerp doet vermoeden. Rechts staat de schuur getekend.

In 1859 ging de Maatschappij van Weldadigheid vrijwel failliet. De overheid weigerde verdere tekorten aan te vullen en dwong de Maatschappij tot verkoop van Wateren, Veenhuizen en Ommerschans.

De school heeft in haar ongeveer 35-jarig bestaan zo'n vijfhonderd leerlingen gehad. De leeftijd van de leerlingen lag in principe tussen de 14 en 20 jaar oud, maar ook leeftijden van 12 of 23 jaar kwamen voor. Een min of meer beroemde leerling is 'Willem der Nederlanden' geweest. Hij was waarschijnlijk een onecht kind van de latere Koning Willem II. Hij verbleef er vanaf eind 1829, maar enkele maanden.⁷ Het onderwijsprogramma en de organisatie van de school valt buiten het kader van dit artikel.

Wat gebeurt verder met het gebouw? De periode 1859 -1879

In 1859 kochten twee heren al het bezit van de Maatschappij in Wateren. Het zijn J.F. de Ruyter de Wildt (een nazaat van de bekende admiraal De Ruyter) en D.H.R. van Gelder. De eerste kocht de landbouwschool en omgeving, de tweede de oude kern van Wateren en omgeving. De Ruyter de Wildt legde op zijn eigendom het Landgoed Zorgvlied aan.

Daarbij maakte hij gebruik van de lanen, bosschages en de percelen met onder andere fruitbomen, die door de Maatschappij waren aangelegd.

De plattegrond van de school in het kadaster van 1866 laat de nodige uitbreidingen zien.⁸ Het is niet aannemelijk dat de Maatschappij van Weldadigheid na 1832 de school nog heeft verbouwd of heeft vergroot. Het moet De Ruyter de Wildt zijn geweest, die met ambitieuze plannen met het schoolgebouw aan de slag ging. De rechtervleugel werd verlengd en aan het uiteinde verscheen een groter gebouw. Het laatste was het koetshuis van het nabijgelegen

en eveneens nieuwgebouwde 'huize Zorgvlied'. Aan de voorzijde van het koetshuis bevond zich een woongedeelte. Later kwam hier de klompenmakerij van Bos.⁹

De Ruyter de Wildt liet aan de voorkant van het schoolgebouw in het midden een grote uitbouw neerzetten. Waar dit voor diende is niet bekend. Aan de linkerkant verscheen ook nieuwbouw. Het is aannemelijk dat dit het herenhuis is, dat later bekend wordt als het 'witte huis'. Het heeft nadien als pastorie gediend. De zelfstandige opbouw van het 'witte huis' werd later versterkt, toen na 1866 het tussenstuk werd afgebroken en de woning vrij

Plattegrond naar kadaster 1866.
Grijs het oorspronkelijke schoolgebouw naar kadaster 1832.

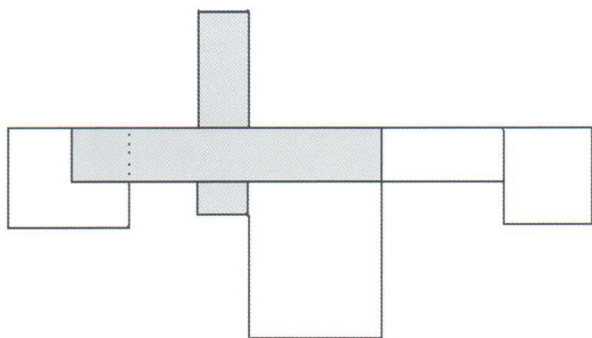

Foto van het koetshuis met woongedeelte, detail. (collectie Willy Hielkema)

Foto van na 1923. Links het 'witte huis', gebouwd tussen 1859 en 1879; in het midden de tweede kerk, rechts een deel van de rechterzijvleugel van het Landbouwkundig Instituut. De indeling is nog zodanig dat de latere twee linker woningen, één geheel vormen welke vroeger als pastorie dienden (Collectie Hubi te Gast, Zorgvlied)

kwam te staan. Niet bekend is wat De Ruyter de Wildt met al deze nieuwbouw van plan was en wat de functie van de gebouwen was. Wel is bekend dat hij boerderijen stichtte en landbouw bedreef.¹⁰

In november 1870 overleed De Ruyter de Wildt. Nieuwe eigenaar van het landgoed is G.F. Enger uit Arnhem. Niet lang daarna, in mei 1879, deed hij het landgoed weer van de hand. Kopers zijn de broers Lodewijk Guillaume Verwer en Julius Verwer, beiden advocaat in Leeuwarden. Het betrof ongeveer tweeduizend hectare.¹¹

Tussen 1866 en 1880 veranderde er nogal wat aan het complex. De grote uitbouw die De Ruyter de Wildt aan de voorkant heeft laten bouwen, werd weer afgebroken. Verder verdween aan de linkerkant de verbinding tussen het 'witte huis' en het centrale stuk van de school waar de keuken was en de woning van de directeur. Het is niet bekend of de Verwers dit hebben gedaan. Het zou dan direct na hun aankoop in 1879 gedaan moeten zijn

en vòòr de kadastrale opmetingen van 1880. Het kan ook zijn dat de vorige eigenaar, Enger, er de hand in heeft gehad. Aan de andere kant heeft de in gebruikneming van de landbouwschool als kerk en pastorie ook in dezelfde korte beginperiode van de Verwers plaatsgehad, namelijk in de periode van mei 1879 tot begin 1880.

De periode 1880 - 1912

Van de broers Verwer kwam Julius als eerste op hun nieuwe bezit wonen. Van april 1880 tot in juni 1885 woonde hij met zijn gezin in het door De Ruyter de Wildt gebouwde herenhuis 'Zorgvlied'.

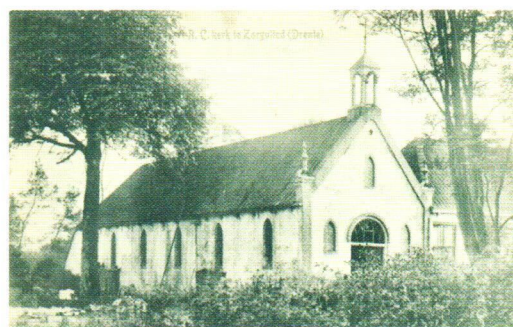
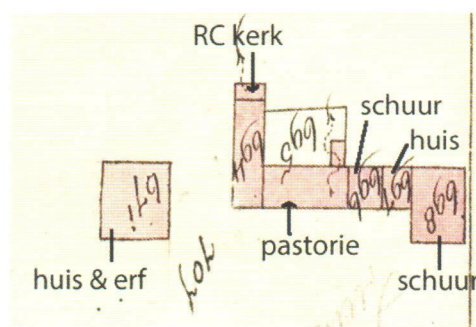
Na vijf jaar verhuisde Julius terug naar Leeuwarden en nam zijn broer Lodewijk Guillaume Verwer het stokje over. Hij was net als zijn broer afkomstig uit Leeuwarden. Hem kennen we als de Verwer. In zijn tijd groeit Zorgvlied uit. Als landgoedeigenaar en ondernemer liet hij in Zorgvlied en de nabije omgeving onder meer enkele herenhuizen bouwen en verder een veertigtal boerderijtjes, een bankgebouw, een sigarenfabriek en een melkfabriek. Bij zijn overlijden in 1910 bleek dat Lodewijk het geheel in bezit had. Julius had er geen eigendommen meer.¹²

Zoals hiervoor vermeld, is het niet zeker of de Verwers de volgende veranderingen hebben aangebracht. Het moet dan in het eerste jaar van hun aankoop zijn gedaan. Gezien de daadkracht waarmee de broers aan de slag gingen is het wel aannemelijk. Temeer daar het kadaster van 1880 gebruiksfunctie van RC kerk en pastorie benoemt, die door de Verwers niet eerder dan vanaf 1879 kunnen zijn ingevoerd. Het kadaster vermeldt niet dat er sprake is geweest van nadien aangebrachte veranderingen.

Het kadaster van 1880 toont de veranderingen die sinds 1866 aan het gebouwencomplex zijn aangebracht. De linker zijvleugel van de oorspronkelijke school is geheel verdwenen. Een het zogeheten 'witte huis' (671) is geheel vrij komen te staan. De oorspronkelijke directeurswoning en het schoollokaal/eetzaal zijn nu een zaalkerkje (zie onderstaande foto). Volgens zeggen is het kerkje een ombouw van de oude bouw en werd dit deel daarvoor als schuur en veestal gebruikt. De rechtervleugel van de school dient nu als pastorie. De door De Ruyter de Wildt aangebouwde delen dienen nu respectievelijk als schuur, huis en schuur. Deze laatste was het aangebouwde koetshuis van De Ruyter de Wildt. Volgens het kadaster van 1880 is het Rooms-Katholieke kerkbestuur "bezitter van het recht van gebruik en bewoning" van de kerk en de pastorie.

Afbeelding links: Kadaster 1880;
Drents Archief

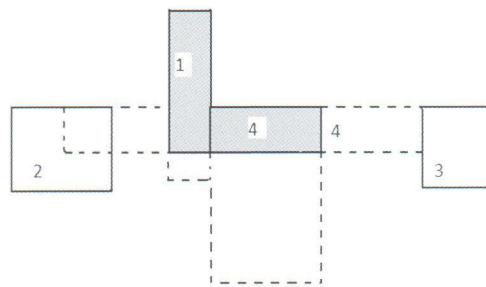
Foto rechts: Eerste RK-kerk te
Zorgvlied rond 1900 (collectie
Hubi te Gast, Zorgvlied)

De pastorie roept vragen op. Van het kadaster is bekend dat de informatie zelden fouten bevat. Het gaat immers om eigendomsrechten. Volgens het huisvestingsregister was van 1880 tot 1884 de kapelaan J.W. van de Burgt de enige geestelijke die in Zorgvlied woonde. Hij woonde echter in bij Julius Verwer in 'huize Zorgvlied'. Zijn opvolger kwam enkele maanden later, in september 1884. Dit viel samen met de toestemming van de aartsbisschop om in Wateren een kerkelijke parochie op te richten. In dat jaar werd ook de nieuwe pastoor P.J.C. van Haagen geïnstalleerd. De vraag is dan wie er van 1880 tot 1884 de pastorie bewoonde.¹² Het antwoord hierop is niet bekend.

De periode 1880 en 1912

In 1910 overleed Lodewijk Guillaume Verwer. In 1912 verkochten de erfgenamen een groot deel van zijn bezittingen in Zorgvlied en Wateren. Op een kadastrale kaart, die hoort bij de beschrijving van de te koop staande eigendommen, is de plattegrond van het complex getekend.¹³ De verlenging van de door De Ruyter de Wildt aangebrachte rechtervleugel van de school blijkt door Verwer te zijn afgebroken. In 1880 stonden hier twee ruimten die werden omschreven als schuur en huis.

Naar kadaster 1912. In grijs het restant van de school naar kadaster 1832

De periode na 1912 en de huidige seniorenwoningen

Kort voor de nieuwbouw in 1923 van de huidige kerk is het oude kerkje afgebroken. (nr. 1 op de plattegrond) Het 'witte huis', de latere Rooms Katholieke pastorie (nr. 2), werd in 1967 gesloopt. Op deze locatie werd een nieuwe woning gebouwd. Het voormalige koetshuis (nr. 3) werd de woning en het bedrijfspand van klompenmaker Bos.

Op de plaats van de rechtervleugel van de oorspronkelijke school en de later aangebouwde en weer afgebroken verlenging van deze vleugel, staan tegenwoordig vier seniorenwoningen. In verschillende bronnen wordt verondersteld dat het hier gaat om de voormalige landbouwschool. Dit berust op een misverstand. In 1888 richt Lodewijk Verwer de Stichting van Weldadigheid 'Het Sint Antonius-gasthuis' op.¹⁴ Verwer wilde hiermee een gebaar maken naar zijn oudere werknemers en pachters. Ze hoefden geen huur te betalen en kregen wekelijks zelfs een gulden toe. De stichting had vier woningen in haar bezit. De veronderstelling dat het hier ging om de locatie van de vier huidige seniorenwoningen gaat niet op. De kadastrale kaart van 1912 laat zien dat de pastorie uit 1880 nog steeds uit één ruimte bestaat en niet is opgesplitst in twee woningen. De locatie komt overeen met de huidige

Situatie 1981-1983, resultaat na afbraak laatste restanten van het Landbouwkundig Instituut (Collectie Martin van Nieuwenhoven, Noordwolde)

twee linker woningen. Verder is de verlenging van de rechtervleugel van de school, die door De Ruyter de Wildt is aangebracht, in 1912 verdwenen. Op deze plek zou het gaan om de huidige twee rechter seniorenwoningen. Met andere woorden: waar de oorspronkelijke vier woninkjes van het Gasthuis hebben gestaan, is niet bekend. Het heeft er veel weg van dat de stichting in 1888 andere delen van het complex in gebruik kreeg. Later staan de vier woningen wel op de plaats van de beide nummers 4 op de tekening. Wanneer de locatie-wijziging heeft plaatsgehad is niet bekend.

Rond 1970 raakten de huisjes steeds meer vervallen. Volgens één bron werden de ramen en deuren dichtgetimmerd en stond er een bordje 'Onbewoonbaar verklaard'.¹⁵ De Antoniusstichting had geen geld om de huisjes op te knappen. In 1979 werden ze verkocht aan de Woningstichting Zuid-West-Drenthe. Dit voor het symbolische bedrag van één gulden. De nieuwe eigenaar onderzocht of restauratie haalbaar zou zijn. Om bij restauratie voor subsidie in aanmerking te komen, stelde Monumentenzorg echter nogal wat eisen. Restauratie zou te kostbaar worden. De huisjes verdwenen van de monumentenlijst en werden in 1981 afgebroken. De lege plek maakte indruk. In het lokale mededelingenblaadje *Het Signaaltje* wordt gesproken over "het gat van Zorgvlied".¹⁵ Het is op de foto uit 1982 van regionale persfotograaf en uitgever Martin van Nieuwenhoven goed te zien: een lege plek, klaar voor de nieuwbouw.

Bij de verkoop van de huisjes in 1979 stelde de stichting 'Het Anthony Gasthuis' de voorwaarde, dat in geval van nieuwbouw deze in de stijl moest zijn van de eerste landbouwschool. En dat is wat we er nu nog van zien. De vereniging Plaatselijk Belang van Zorgvlied, Wateren en Oude Willem bekeek op het gemeentehuis de bouwtekeningen en schreef daarover in haar tijdschrift *Het Signaaltje*, dat de nieuwbouw "ongeveer op de plek komt" van de oude woningen. De vier woningen zijn gerealiseerd en tonen een markant stukje geschiedenis van de Maatschappij van Weldadigheid.

Noten

- 1 J.D. Dorgelo; De eerste landbouwschool van Nederland werd in 1815 opgericht op het Zeeuwse Walcheren. In: *Nieuwe Drentse Volksalmanak*; Assen 1962.
- 2 Vaak wordt gedacht dat de huidige vier seniorenwoningen originele restanten zijn van een zijvleugel van de landbouwschool uit de tijd van de Maatschappij. Een voorbeeld hiervan is te vinden in: L. Lambregts; *Een steen in de vijver; Ontstaan, groei en ontwikkeling van de Maatschappij van Weldadigheid*; Steenwijk 1985.
- 3 J.D. Dorgelo; *De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid (1818 - 1859), Een landbouwkundig en sociaal-economisch experiment*; Assen 1964.
- 4 Drents Archief; inventarisnummer 0186, Maatschappij van Weldadigheid, ondermeer invoeringsnummers 1228, 1229, 1230, 1233, 1243. De waarden zijn de aandelen of gebruiksrechten van de gemeenschappelijke heide- en zandgronden. De aankopen bestrijken precies sectie A van het kadaster 1832 van de gemeente Diever.
- 5 Drents Archief, nr.0186, Maatschappij van Weldadigheid, Ontwerp voor een Opvoedingsinstituut, 11 Mei 1823, Verzoek van J. van den Bosch aan de Permanente Commissie.
- 6 A. Oltmans; 'Een voetreis door Drenthe in 1836; Reisverslag van B.W. Uitewaall van Wickenburgh'; in: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak*, 1920.
- 7 Wil Schackmann beschrijft verschillende bronnen over de leerling Willem der Nederlanden op zijn website www.wilschackman.nl. De inschrijving is te vinden in het Drents Archief, toegangsnummer 186, archief Maatschappij van Weldadigheid, Kwekelingen Wateren 1828 - 1831, invoeringsnummer 1610, folio 5.
- 8 Naar een kopie in het Drents Archief; nummer onbekend.
- 9 Het huis dat tegenwoordig op deze plek ligt, Dorpsstraat 41, is na de brand van de klompenmakerij nieuw gebouwd, maar wel "in de stijl van".
- 10 Gebaseerd op onderzoek ten behoeve van het in 2018 te verschijnen boek over de geschiedenis van Zorgvlied, Wateren en Oude Willem.
- 11 In 1910 verkoopt L.G.Verwer onderhands 1600 ha aan de landontginningsmaatschappij van Floris Vos uit Bussum (*Nieuwsblad van Friesland* 22-10-1910). In 1912 verkopen zijn erfgenamen Zorgvlied en omgeving ter grootte van ca. 250 ha (*Nieuwsblad van het Noorden* 6-1-1912). Volgens mondelinge overlevering in de familie verkoopt Verwer in 1907 grond om contanten te verwerven om hiermee een familielid financieel te kunnen helpen.
- 12 Archief voormalige gemeente Diever in archief gemeente Westerveld; huisvestingsregister boek 2, 1880-1900.
- 13 Collectie mevr. J. Ernst-Barelds, Wollega.
- 14 Jubileumboek Sint Antoniusparochie, Zorgvlied.
- 15 Diverse nummers van het lokale nieuwsblaadje "Het Signaaltje", een uitgave van Plaatselijk Belang. Collectie Werkgroep Historie Zorgvlied, Wateren en Oude Willem.

Waardeel

De eerste landbouw-
school van Drenthe

Schoonebeek: één van de
eerste markescheidingen

Wat Neanderthalers
achterlieten vlakbij Assen

Lith. de Burghgraaff à Bruxelles.